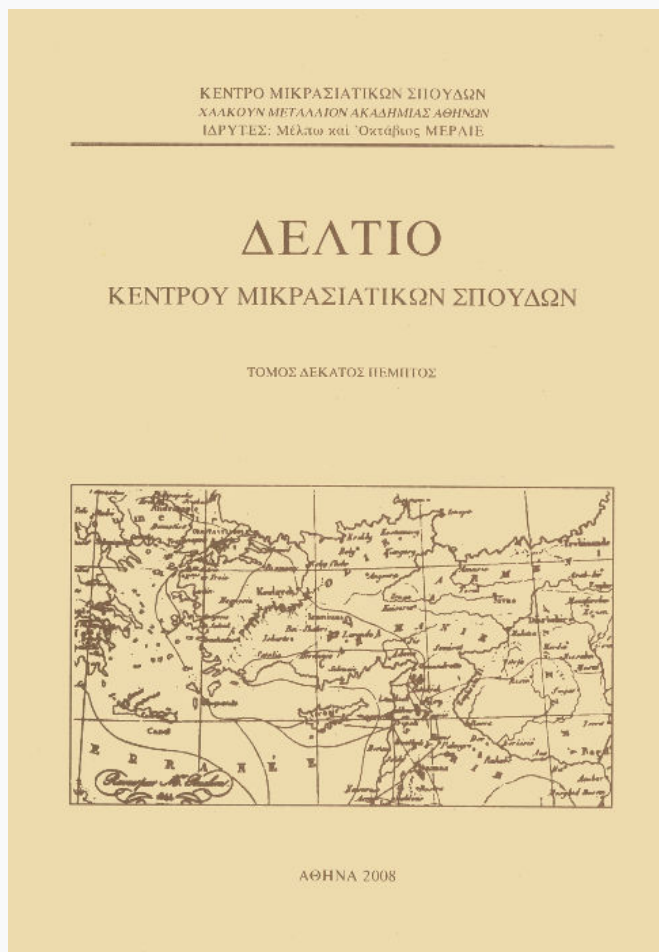

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 15 (2008)

Η απογραφή των πληθυσμών της δυτικής Θράκης από το διασυμμαχικό καθεστώς το 1919

Γιώργος Ξ. Καλαντζής

doi: [10.12681/deltiokms.266](https://doi.org/10.12681/deltiokms.266)

Copyright © 2015, Γιώργος Ξ. Καλαντζής

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καλαντζής Γ. Ξ. (2008). Η απογραφή των πληθυσμών της δυτικής Θράκης από το διασυμμαχικό καθεστώς το 1919. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 15, 337–354. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.266>

Η ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΘΡΑΚΗΣ ΑΠΟ ΤΟ ΔΙΑΣΥΜΜΑΧΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΤΟ 1919

Ἡ νίκη τῆς Entente στό μακεδονικό μέτωπο ἐξανάγκασε τὴ Βουλγαρία νὰ ἀποδεχθεῖ τὴν ἥττα τῆς καὶ νὰ ἐπιδιώξει τὴ συνάπη ἀνακωχῆς. Στις 17 Σεπτεμβρίου 1919 ἀποφασίσθηκε ἡ ἐκκένωση τῆς Δυτικῆς Θράκης ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους καὶ ἡ ταυτόχρονη ὑπαγωγή τῆς σὲ καθεστὼς διασυμμαχικῆς διοίκησης ὑπὸ γαλλικὸ ἔλεγχο. Στις 10 Ὀκτωβρίου ὁ Γάλλος στρατηγὸς Ch. Charpy ἐγκαταστάθηκε στὴν Κομοτηνὴ, ἐνῶ πέντε ἡμέρες ἀργότερα ἀρχισαν νὰ ἀποχωροῦν τὰ βουλγαρικὰ στρατεύματα.

Τὴν 16ῃ Ὀκτωβρίου ὁ ἐλληνικὸς στρατὸς εἰσῆλθε στὴν Ξάνθη χωρὶς νὰ σημειωθεῖ κανένα δυσάρεστο ἐπεισόδιο παρόμοιο μὲ τὰ συμβάντα κατὰ τὴν ἀπόβαση τῶν ἐλληνικῶν δυνάμεων στὴ Σμύρνη. Ἡ προοπτικὴ ἐπανάληψης τέτοιων φαινομένων εἶχε θεωρηθῇ ιδιαίτερα ὄχι μόνον τὴν ἐλληνικὴ πολιτικὴ ἡγεσίᾳ ἀλλὰ καὶ τὶς συμμαχικὲς δυνάμεις. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Γάλλος ἀρχιστράτηγος Franchet d' Espérey ἤδη ἀπὸ τὸν Αὐγουστο εἶχε τονίσει πρὸς τὸν Ἑλληνα ὁμολογὸ του, Λεωνίδα Παρασκευόπουλο, ὅτι ἡ ἐπιχείρηση θὰ ἦταν «μιά κατάληψη καὶ ὄχι μιὰ κατάκτηση διότι οἱ Βούλγαροι θὰ ἔχουν φύγει – «ce sera une occupation et non une conquête puisque les Bulgares seront partis»¹.

Τὴν 14/27ῃ Νοεμβρίου 1919 ὑπογράφηκε ἡ συνθήκη τοῦ Νεϊγύ (Neuilly-sur-Seine). Σύμφωνα μὲ τὸ ἀρθρο 48, «ἡ Βουλγαρία παραιτεῖται ὑπὲρ τῶν Προεχουσῶν Συμμάχων [μὲ τὸν ὅρο αὐτὸ ἐννοοῦνται ἡ Μεγάλη Βρετανία, ἡ Γαλλία, ἡ Ἰταλία, οἱ ΗΠΑ καὶ ἡ Ἰαπωνία] καὶ Συννησπισμένων Δυνάμεων παντὸς δικαίωματος καὶ τίτλου αὐτῆς ἐπὶ τῶν ἐκείθεν τῶν νέων συνόρων τῆς Βουλγαρίας – ὡς ταῦτα περιγράφονται ἐν τῷ ἀρθρῳ 27 ἐδάφιον 3ον

1. Α. Παρασκευόπουλος, *Ἀναμνήσεις 1896-1920*, Ἀθήνα 1934, σ. 118.

του Β' μέρους (σύνορα της Βουλγαρίας) – κειμένων έδαφών της Θράκης, άτινα άνηκον τή Βουλγαρικῇ Μοναρχία, τό γε νῦν δ' ἔχον δέν άποτελοῦσιν άντικείμενον οὐδεμιᾷς παραχωρήσεως. Ἡ Βουλγαρία ὑποχρεοῦται ν' άναγνωρίσῃ τά ὑπό τών Προεχουσών Συμμάχων καί Συνησποισμένων Δυνάμεων ληφθησόμενα μέτρα έν σχέσει πρός τά έδάφη ταῦτα, ίδια δέ όσον άφορᾷ τήν ἰθαγένειαν τών κατοίκων»².

Ένώ λοιπόν ή τύχη τής Δυτικῆς Θράκης έκκρεμοῦσε, ή γαλλική διοίκηση άποφάσισε νά προχωρήσει στή διενέργεια έπίσημης άπογραφῆς του πληθυσμοῦ προδικάζοντας μάλιστα ότι τά άποτελέσματά της θά καθόριζαν τή σύνθεση του Ἀνώτατου Διοικητικοῦ Συμβουλίου τό όποιο, σύμφωνα με τόν Καταστατικό Χάρτη Διοίκησης τής Διασυμμαχικῆς Θράκης, άποτελοῦσε τό άνωτερο όργανο έκπροσώπησης τών κατοίκων τής περιοχῆς. Ἡ σύνθεσή του σύμφωνα με τό διάταγμα του Ch. Charpy τής 21ης Δεκεμβρίου, θά καθοριζόταν με έκλογές, οί όποίες θά διεξάγονταν «όταν αἱ μεγάλαι μετακινήσεις τών πληθυσμών παύσωσι καί ή ενεργοποιημένη άπογραφή τεματισθῇ» (τηλεγράφημα Χ. Βαμβακά πρός Ν. Πολίτη, 21/12/1919)³.

Σέ μιᾷ περίοδο κατά τήν όποία οί πληθυσμακοί συσχετισμοί ἦταν έμφανές ότι θά έπαίζαν κρίσιμο ρόλο – ἄς μὴν ξεχνάμε ότι τό Συνέδριο Εἰρήνης τών Παρισίων ἦταν τό πρώτο όπου ή έπιρροή του Τύπου καί μέσω αὐτοῦ τής κοινῆς γνώμης έπηρέασε σέ τέτοιο βαθμό τίς έξελίξεις – στή τελική άπόφαση τών «προεχουσών Δυνάμεων», ή άπογραφή άποτελέσε πεδίο σκληρῆς διαμάχης από τήν πρώτη στιγμή που δημοσιοποιήθηκε ή γαλλική πρόθεση έως τήν ήμέρα που έληξε τό ζήτημα τής κυριαρχίας στή Δυτική Θράκη.

Ἡ πρώτη αντίδραση τών Ἑλλήνων συνίστατο στοό αίτημα άναβολῆς τής γαλλικῆς άπόφασης με τό επιχείρημα ότι θά έπρεπε πρώτα νά ολοκληρωθεῖ ή παλιννόστηση τών προσφύγων. Συγχρόνως κατέβαλαν σύντονες προσπάθειες γιά νά φύγουν όλοι οί Βούλγαροι δημόσιοι υπάλληλοι.

Ἡ ὑπόδοχή τής γαλλικῆς πρωτοβουλίας από τοῦς έκπροσώπους τής έλληνικῆς κυβέρνησης φαίνεται χαρακτηριστικά στοό «λίαν έπείγον» τηλεγράφημα του Χαλκιόπουλου πρός τό Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, τό όποιο άπέστειλε μόλις πληροφορήθηκε τά τής άπογραφῆς: «Στρατηγός Σαρπύ άπέστειλεν ένταῦθα μεράρχω έντυπα πρός συμπλήρωσιν στατιστικῶν πλη-

2. «Συνθήρη Neuilly-sur-Seine», Ἀθήνα, Ἐκδοση Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, σ. 19.

3. Κ. Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, Ἡ άπελευθέρωση τής Δυτικῆς Θράκης από τό Ἀρχεῖο Χ. Βαμβακά, Ἀθήνα 1975, σ. 75.

ροφοριών περί πληθυσμοῦ καὶ τῶν πόρων περιφερείας Ξάνθης. Ὑποθέτω ὅμως ὅτι μέτρον τοῦτο θὰ εἶναι γενικὸν δι' ὁλόκληρον Δυτικὴν Θράκην. Δεδομένου ὅτι μόλις μικρὸς ἀριθμὸς προσφύγων ἐπέστρεψε θὰ ἦτο ἐπάνα- γκες ἀναβληθῇ διὰ εὐθετώτερον χρόνον ἀπογραφὴ πληθυσμοῦ» (Χαλκιό- πουλος πρὸς Ὑπ. Ἐξωτερικῶν, 28/11/1919)⁴.

Οἱ ἀνησυχίες καὶ οἱ ἐκτιμήσεις τοῦ Χαλκιόπουλου ἐπιβεβαιώνονται ἀπὸ τὴ μαρτυρία τοῦ Βαμβακᾶ, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ὅτι, ὅταν πῆγε στὴν Κομο- τηνὴ γιὰ νὰ ἀναλάβει τὰ καθήκοντά του, «δὲν ὑπῆρχον ἀκόμη Ἕλληνες, ἐκτὸς ἐλαχίστων οἵτινες μόλις ἐμετροῦντο εἰς πέντε δακτύλους»⁵.

Ἡ κατάσταση αὐτὴ βέβαια ὀφειλόταν στὸν ἐγκαταρισμὸ τῶν ἐλληνικῶν πληθυσμῶν κατὰ τὴ διάρκειά τῆς βουλγαρικῆς κυριαρχίας. Ὁ Πάλλης ἀνα- φέρει ὅτι μετὰ τὸ 1913 ἐκδιώχθηκαν ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Θράκη 70.000 Ἕλληνες καὶ 49.000 Μουσουλμάνοι⁶. Ὁ Ἀντωνιάδης προσδιορίζει τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐκδιωχθέντων σὲ πάνω ἀπὸ 70.000, ἐνῶ περιορίζει τὸν ἀριθμὸ τῶν Ἑλλη- νων ποὺ ἐπιβίωσαν τῆς βουλγαρικῆς κατοχῆς μεταξὺ 18.000 καὶ 20.000⁷.

Ἡ βουλγαρικὴ πολιτικὴ ἐκδίωξης τῶν ἐλληνικῶν πληθυσμῶν μὲ τὴν ταυτόχρονη ἐγκατάσταση Βουλγάρων ἐποίκων εἶχε ἔτσι ἐπιτύχει τὸν πλήρη σχεδὸν ἀφελληνισμὸ τῆς Δυτικῆς Θράκης καὶ τὴν ἐπακόλουθη μετατροπὴ τῆς σὲ μιὰ καθαρὰ βουλγαρικὴ ἐπαρχία. Μόνον οἱ Βούλγαροι δημόσιοι ὑπάλληλοι συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν οἰκογενειῶν τους, ποὺ εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὴ Δυτικὴ Θράκη, ἔφθαναν τουλάχιστον τὶς 20.000⁸.

Ἡ συγκεκριμένη πληθυσμιακὴ ὁμάδα μάλιστα ἦταν ἡ τελευταία ποὺ ἐγκατέλειψε τὴ Δυτικὴ Θράκη, λίγο πρὶν τὸ τέλος τῆς διασυμμαχικῆς κα- τοχῆς. Ὁ Γεραγᾶς τονίζει ἰδιαίτερα τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Βούλγαροι δημόσιοι ὑπάλληλοι καθὼς καὶ τὸ μεγαλύτερο τμῆμα τῶν ἐποίκων ἀποχώρησαν ἀκριβῶς πρὶν ἀπὸ τὴν εἴσοδο τῶν ἐλληνικῶν στρατευμάτων⁹.

Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἀποχώρησή τους δὲν ἦταν προῖον βίας ἀλλὰ τὸ φυσικὸ ἐπακόλουθό τῆς πρόβλεψης τοῦ β' ἔδαφίου τοῦ ἄρθρου 44 τῆς Συνθήκης τοῦ Νεῦγύ, τὸ ὁποῖο παρεῖχε στὴν Ἑλλάδα τὸ δικαίωμα νὰ μὴν

4. Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, «Φάκελος 1919 7. Α/5 Πολιτικῆ. Δυτικὴ Θράκη».

5. Κ. Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, ὁ.π., σ. 22.

6. Ἀ. Κ. Πάλλης, *Στατιστικὴ Μελέτη περὶ τῶν μεταναστεύσεων Μακεδονίας, Θράκης κατὰ τὰ ἔτη 1912-1924*, Ἀθήνα 1925, σ. 17.

7. Α. Antoniadès, *Le développement économique de la Thrace*, Ἀθήνα 1922, σσ. 39, 41.

8. Κ. Γεραγᾶς, *Ἀναμνήσεις ἐκ Θράκης 1920-1922*, Ἀθήνα, Ἑστία, 1925, σ. 86.

9. Στὸ ἴδιο, σ. 73.

δώσει την ελληνική ιθαγένεια σέ όσους Βουλγάρους εγκαταστάθηκαν στη Δυτική Θράκη μετά τὸ 1913. Κατὰ συνέπεια, ὅλοι ὅσοι ἀνήκαν σέ αὐτὴ τὴν κατηγορία ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ εγκαταλείψουν τὰ θρακικά ἐδάφη πὺν περιέρχονταν ὑπὸ ἐλληνική κυριαρχία.

Σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα πὺν παραθέτει ἡ Παξιμαδοπούλου, «ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1919 μέχρι τὴν 1η Μαρτίου 1920 μετανάστευσαν 20.000 Βούλγαροι στὴ Βουλγαρία καὶ 22.000 Μουσουλμάνοι στὴν Τουρκία, ἐνῶ 23.000 Ἕλληνες ἐπέστρεψαν στὴ Δυτικὴ Θράκη»¹⁰. Ἄρα ἐὰν συνυπολογισθεῖ ὁ πληθυσμὸς πὺν καταγράφηκε ἀπὸ τὴ γαλλικὴ στατιστικὴ – ὅπως τὴν παραθέτει ἡ ἴδια –, οἱ πληθυσμακοὶ συσχετισμοὶ στὴ Δυτικὴ Θράκη κατὰ τὴν ἐναρξὴ τῆς διασυμμαχικῆς κατοχῆς εἶχαν κατὰ προσέγγιση ὡς ἐξῆς:

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
*Κατανομὴ πληθυσμοῦ Δυτικῆς Θράκης ἀνὰ ἐθνότητα
τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1919*

Ὀθωμανοὶ		Ἕλληνες		Βούλγαροι		Σύνολο
108.578	50,32%	33.114	15,35%	74.092	34,34%	215.784

Τὸ σύνολο τῶν κατοίκων τῆς Δυτικῆς Θράκης σύμφωνα μὲ τὸν παραπάνω πίνακα φθάνει τὰ 216.000 άτομα κατὰ προσέγγιση καὶ ἀπέχει παρασάγγας ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς βουλγαρικῆς ἀπογραφῆς τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1914, ὅπου ἀναφέρεται ὁ ἀριθμὸς 400.000¹¹. Θὰ πρέπει ὁμως νὰ ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι ἡ βουλγαρικὴ Θράκη περιελάμβανε καὶ περιοχές πὺν δὲν πέρασαν ὑπὸ διασυμμαχικὸ ἔλεγχο μετὰ τὸ 1919. Ἄρα τὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν συνολικὸ πληθυσμὸ δὲν εἶναι συγκρίσιμα.

Ὡς μέτρο σύγκρισης μποροῦν νὰ χρησιμεύσουν τὰ στοιχεῖα πὺν κατέθεσε ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις στὸ Συνέδριο τῆς Εἰρήνης καὶ περιορίζονται σχεδὸν ἀκριβῶς στὰ γεωγραφικά ὅρια τῆς Δυτικῆς Θράκης. Σύμφωνα μὲ αὐτὰ τὰ δεδομένα, ὁ συνολικὸς πληθυσμὸς αὐτῆς τῆς περιοχῆς τὸ 1912, ὅπως προέκυπτε ἀπὸ τῆς στατιστικῆς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἔφθανε

10. Μ. Παξιμαδοπούλου-Σταυρινοῦ, *Ἡ Δυτικὴ Θράκη στὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς Βουλγαρίας*, Ἀθήνα, Gutenberg, 1997, σ. 63.

11. D. Mitrany, *The Effect of the War in Southeastern Europe*, New Haven, Yale University Press, 1936, σ. 255.

τοὺς 225.524 κατοίκους ἐκ τῶν ὁποίων 70.366 (31,20%) ἦταν Ἕλληνες, 124.715 (55,30%) Μουσουλμάνοι καὶ 30.443 (13,50%) Βούλγαροι¹².

Ἡ ἐπάνοδος τῶν προσφύγων, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν προφανή σημασία γιὰ τὴν ἀπόκτηση πληθυσμικοῦ ἐρείσματος καὶ τὴ λύση τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων ποὺ εἶχαν προκληθεῖ στὶς περιοχὲς διαμονῆς τους στὸ ἑλληνικὸ βασίλειο, ἀποκοτῶσε ὑπὸ αὐτὲς τὶς συνθῆκες ἕναν ἐπιπρόσθετο καὶ ἀρκοῦντως κρίσιμο λόγο γιὰ νὰ ἐπιταχυνθεῖ ὁ ρυθμὸς τῆς.

Οἱ γαλλικὲς ἀρχὲς προέβαλαν διάφορα προσκόμματα στὸν μαζικὸ ἐπαναπατρισμό, καθὼς ὑποτιμάζονταν – καὶ ὄχι ἐντελῶς ἄδικα – ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνηση γιὰ προφανεῖς λόγους ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἐπαναπατρισμό τῶν Θρακῶν ἐπεδίωκε τὴν ἐγκατάσταση καὶ ἑλληνικῶν προσφυγικῶν πληθυσμῶν ἀπὸ ἄλλες περιοχὲς.

Ι. Ἡ παλιννόστηση τῶν προσφύγων στὴ Δυτικὴ Θράκη

Ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ 1920, 21.996 πρόσφυγες εἶχαν ἀναχωρήσει ἀπὸ τὴ Μακεδονία πρὸς διάφορες περιοχὲς τῆς Δυτικῆς Θράκης, ὅπως φαίνεται στὸν Πίνακα 2.

Σύμφωνα μὲ τὸν Γεραγᾶ, «οἱ ἀπὸ 1ης μέχρι τέλους Δεκεμβρίου 1919 παλιννοστήσαντες δαπάναις τοῦ Κράτους ἀνῆλθον εἰς 37.145 ἄτομα» χωρὶς σὲ αὐτοὺς νὰ συμπεριλαμβάνεται ἕνας σημαντικὸς ἀριθμὸς ἀπόρων, «οἵτινες δὲν ἐπετρέπετο καὶ δὲν ἠδύναντο νὰ παλιννοστήσωσιν ὑπὸ τὰς διατυπώσεις καὶ διὰ τῶν μεταφορικῶν μέσων, ἅτινα προωρίζοντο δι' ὁμαδικὰς ἀπόρων μετακινήσεις»¹³.

Ὁ Ἀντωνιάδης συμφωνεῖ μὲ τὸν ἀριθμὸ ποὺ δίνει ὁ Γεραγᾶς γιὰ τοὺς παλιννοστήσαντες μὲ δαπάνες τοῦ κράτους καὶ ὑπολογίζει τὸν συνολικὸ ἀριθμὸ τῶν ἐπαναπατρισθέντων Ἑλλήνων, ἀνεξαερτῆτως τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο ἐπέστρεψαν στὴ Δυτικὴ Θράκη, σὲ 51.000¹⁴.

Στὶς ἀρχὲς τοῦ 1920, οἱ στρατιωτικοὶ διοικητὲς τῶν διαφόρων τμημάτων τῆς Δυτικῆς Θράκης διενήργησαν «πρόχειρες στατιστικὲς» γιὰ νὰ συλλέξουν πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν κατοίκων. Σύμφωνα μὲ αὐτὲς, ἡ περιφέρεια Καραγάτς-Διδυμότειχο-Σουφλὶ εἶχε 121.000 κατοίκους, ἡ

12. Ἀρχεῖο Λέσχης Φιλελευθέρων, «Délégation Hellénique. Réponse aux Exposés soumis par la Délégation Bulgare à la Conférence de la Paix au sujet de la politique de la Bulgarie et de ses prétentions sur la Thrace», Παρίσι 1919, σ. 15.

13. Κ. Γεραγᾶς, ὁ.π., σ. 76.

14. Α. Antoniadès, ὁ.π., σ. 41.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Ἀριθμὸς καὶ τόπος προορισμοῦ τῶν Δυτικοθρακιωτῶν προσφύγων
ποὺ εἶχαν καταφύγει σὲ διάφορες περιοχὲς τῆς Μακεδονίας

Προορισμὸς	Ἀτομα
Εἰς Ξάνθην	820
Εἰς Γκιουμουλτζίνα	590
Εἰς Δεδεαγάτς	1.008
Εἰς Σουφλίον	3.518
Εἰς Διδυμότειχον	1.133
Εἰς Καραγάτς	1.081
Εἰς Καρατζίκιον	1.160
Εἰς Φέρρας	41
Εἰς Γιασσήμιοι	688
Εἰς Κορνοφωλιά	610
Εἰς Λαδιά	660
Εἰς Καραμπουνάρ	67
Σύνολον	11.376
Ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Μακεδονίας διὰ Δυτικὴν Θράκην χωρὶς νὰ δηλώσωσιν τόπον καταγωγῆς	10.620
Ἦτοι ἐν συνόλῳ	21.996

Πηγή: Ἡ περιθάλψις τῶν προσφύγων 1917-1920, Ἀθήνα 1920, σ. 217.

περιφέρεια Δεδεαγάτς 18.000, ἡ περιφέρεια Γκιουμουλτζίνας 75.000 καὶ ἡ περιφέρεια Ξάνθης 60.000. Τὸ σύνολο τοῦ θρακικοῦ πληθυσμοῦ ἀνερχόταν σὲ περίπου 274.000 κατοίκους, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ Ἕλληνες δὲν ξεπερνοῦσαν τὶς 50.000, δηλαδὴ τὸ 18,24%, σύμφωνα μὲ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Ε. Βακκά¹⁵.

Σὲ διάφορες πόλεις καὶ χωριὰ τῆς Μακεδονίας ἐξακολουθοῦσαν νὰ παραμένουν ὀλιγάριθμοι πυρῆνες προσφύγων μὲ τὴν ἐξάιρεση τῆς Θεσσα-

15. Δελτίον Πληροφοριῶν 14ης Φεβρουαρίου 1920, Ι.Α.Υ.Ε. 1920 Α' Πολιτικὴ 153. Δυτικὴ Θράκη. Βλ. καὶ Δ. Βακᾶς, Ἡ Μεγάλῃ Ἑλλάς, Ἀθήνα 1964, σ. 343. Ὁ Ἑμμανουὴλ Βακκάς ἦταν ὑπολοχαγὸς Πυροβολικοῦ. Διορίσθηκε ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ κυβέρνησις μὲ εἰσήγησι τοῦ Γ. Κατεχάκη (ἀρχηγὸς τῆς ἐλληνικῆς στρατιωτικῆς ἀποστολῆς στὴν Κωνσταντινούπολιν) ὡς στρατιωτικὸς σύνδεσμος μὲ τὴ Διασυμμαχικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Δυτικῆς Θράκης. Ἡ ἐγκατάστασή του στὴν Κομοτηνὴ τὸν Μάρτιο τοῦ 1919 προκάλεσε ἔντονες βουλγαρικὰς διαμαρτυρίες.

λονίκης, όπου 4.000 Θράκες άρνούνταν νά παλιννοστήσουν παρὰ τίς συνεχεῖς παραινέσεις τῶν ἑλληνικῶν ὑπηρεσιῶν καί τήν ἐπὶ κλίση τοῦ ἔθνικοῦ συμφέροντος. Σύμφωνα μέ τὰ στοιχεῖα τοῦ Ὑπουργείου Περιθάλψεως, οἱ πρόσφυγες τῆς Θεσσαλονίκης ἀνῆκαν «εἰς τήν ἀστικήν τάξιν», ἐνῶ οἱ περισσότεροι ἦταν ἔμποροι, γεγονός πού καθιστοῦσε ἰδιαίτερα ἐπιτακτική τήν ἐπιστροφή τους ὥστε νά τερματισθεῖ ἡ κυριαρχία τῶν Βουλγάρων στό ἐμπόριο τῆς Δυτικῆς Θράκης¹⁶.

Μπροστά στήν ἐπίμονη ἄρνηση τῶν προσφύγων νά ἐπιστρέψουν, τὸ Ὑπουργεῖο κατέληξε νά προτείνει τήν παροχή κάθε δυνατοῦ κινήτρου καί διευκόλυνσης, ὅπως «τῆς διαθέσεως μέσων μεταφορᾶς τῶν ἐμπορευμάτων των, ἀπαλλαγῆς αὐτῶν παντός δασμοῦ ἐξαγωγικοῦ καί εἰσαγωγικοῦ καί ἐν γένει διὰ τῆς παροχῆς πάσης δυνατῆς οἰκονομικῆς εὐκολίας», ὥστε νά πραγματοποιηθεῖ ἡ ἐπιζητούμενη παλιννόστηση μέ ὁρους οἱ ὅποιοι θά προσέφεραν τή δυνατότητα στοὺς Ἕλληνες «νά συναγωνισθῶσι τοὺς Βουλγάρους ἐμπόρους, εὐρισκομένους ἤδη ὑπὸ πολὺ καλλιτέρους ὁρους».

Φαίνεται ὅτι ἓνα σημαντικό τμήμα τῶν Δυτικοθρακιωτῶν προσφύγων δέν ἔδειξαν ἰδιαίτερη προθυμία νά ἐπιστρέψουν στήν πατρίδα τους. Ὁ Γεραγᾶς ἀποδίδει αὐτῇ τῇ συμπεριφορᾷ στή συντελεσθεῖσα ἐνσωμάτωση τῶν προσφύγων στήν ἑλληνική κοινωνία καθὼς καί στήν ἐρείπωση τῆς Δυτικῆς Θράκης, γεγονός πού δέν προσέφερε τίς ἀπαραίτητες προϋποθέσεις γιὰ τήν ἐπιστροφή τους. Ὅπως σημειώνει ὁ ἴδιος, «αἱ ἐντελὺς κατεστραμμένα οἰκία ἀνῆρχοντο εἰς 3.473, αἱ δὲ ἡμικατεστραμμένα εἰς 409, πᾶσαι δὲ αἱ λοιπαὶ εἶχον καταληφθῇ ὑπὸ Βουλγάρων ἐποίκων. Ὡστε διὰ 4.000 οἰκογενείας ἦτο ἀπολύτως ἀδύνατος ἡ ταχεία παλιννόστησις λόγω ἑλλείψεως στέγης»¹⁷. Εἰδικὰ γιὰ οἰκογένειες μέ παιδιά, ἡ ἑλλειψὶς στέγασης, δεδομένων τῶν καιρικῶν συνθηκῶν τοῦ φθινοπώρου καί τοῦ χειμῶνα στή Δυτικὴ Θράκη, σήμαινε ὅτι ἀναλάμβαναν σοβαροὺς κινδύνους γιὰ τήν ἴδια τήν ἐπιβίωσή τους. Θά ἦταν λογικὸ συνεπῶς νά προτιμοῦν νά ἀναβάλουν τήν ἐπιστροφή τους γιὰ τὴν ἀνοιξή.

Πρὶν ἀπὸ τοὺς πολέμους ὑπῆρχαν σὲ ὅλη τὴ Θράκη 32.603 ἑλληνικὲς οἰκίαι, ἐκ τῶν ὁποίων μόνο 16.734 «εὐρέθησαν εἰς κάπως καλὴν κατάστασιν» μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς περιοχῆς. Ὡς τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1922 στή Δυτικὴ Θράκη εἶχαν ἐπισκευασθεῖ 90 καί κατασκευασθεῖ ἐξ ἀρχῆς 168 οἰκίαις μέ ἔξοδα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Οἱ συνολικὲς δαπάνες γιὰ τὴν ἐπισκευή

16. Ὑπουργεῖο Περιθάλψεως, *Ἡ περιθάλψις τῶν προσφύγων 1917-1920*, Ἀθήνα 1920, σ. 218.

17. Κ. Γεραγᾶς, *ὁ.π.*, σσ. 75-76.

και την ανοικοδόμηση 2.327 οικιών ανήλθαν έως τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1922, σὲ 2.200.000 δραχμές. Κατὰ μέσον ὄρο, ἡ ἐπισκευὴ κόστιζε 500 δραχμές, ἐνῶ ἡ ἀνοικοδόμηση 1.500 δραχμές (πληροφορίαι Μ. Παπαδοπούλου, Διευθυντοῦ Ἑποικισμοῦ καὶ Γεωργίας Θράκης, 31/12/1921)¹⁸.

Ἡ καταστροφή τῶν οἰκιῶν, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ μαρτυρία ποὺ ἀκολουθεῖ, δὲν συνιστοῦσε τακτικὴ ἀντεκδίκησης ἢ σποραδικῆς μορφῆς λεηλασία ἀπὸ τὰ ὑποχωροῦντα βουλγαρικὰ στρατεύματα, ἀλλὰ στὸν χῶρο τῆς Δυτικῆς Θράκης εἶχε ὡς σαφὴ στόχο τὴν παρεμπόδιση τῆς παλιννόστησης τῶν Ἑλλήνων προσφύγων.

Ὁ Δήμαρχος Καβατζικίου (περιοχὴ Ἐβρου) ἀνέφερε ὅτι «κατὰ τὸ ἔτος 1918 κατανοήσαντες οἱ Βούλγαροι ὅτι ὁ συμμαχικὸς στρατὸς θὰ κατελάμβανε τὴν Θράκην καὶ ἐπομένως οἱ κάτοικοι θὰ ἐπανήρχοντο, ἤρχισαν νὰ κατακοιμνίζωσι τὰς οἰκίας τῶν ἐλληνικῶν χωριῶν Καβατζικίου καὶ Πασμακτζή. Οὕτω κατεκρήμνισαν (300) τριακοσίας οἰκίας εἰς τὸ χωρίον Καβατζίκι, κατὰ δὲ τὴν 20/10/1918 κατέκαυσαν τὴν μεγαλοπρεπὴ ἐλληνικὴν ἐκκλησίαν τοῦ χωρίου καὶ τὸ σχολεῖον, εἰς δὲ τὸ χωρίον Πασμακτζή κατεκρήμνισαν τεσσαράκοντα οἰκίας μὴ προφθάσαντες νὰ φέρωσιν εἰς πέρας τὸ ἀπαίσιον τοῦτων ἔργον, διότι ἐγένετο ἀνασχοχὴ καὶ προήλασεν ὁ συμμαχικὸς στρατὸς»¹⁹.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν Ἑλλήνων Θρακῶν, ποὺ εἶχαν καταφύγει στὶς περιοχὲς τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους, χιλιάδες ἄλλοι εἶχαν μεταφερθεῖ στὴ βουλγαρικὴ ἐνδοχώρα εἴτε ὡς ὁμηροὶ – μετὰξὺ αὐτῶν καὶ ὁ πατέρας τοῦ Κωνσταντίνου Καραμανλῆ, μετέπειτα Πρωθυπουργοῦ, Προέδρου τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας καὶ ἐμπνευστῆ τῆς προσέγγισης μὲ τὴ Βουλγαρία – εἴτε, στὴν περίπτωσι παιδιῶν, μὲ στόχο νὰ υἱοθετηθοῦν ἀπὸ βουλγαρικὰς οἰκογένειες. Οἱ προσπάθειες ἐντοπισμοῦ καὶ μεταφορᾶς τους στὴ Θράκην ἀποτέλεσαν μίαν ἀπὸ τίς κύριες προτεραιότητες τῆς ἐλληνικῆς στρατιωτικῆς ἀποστολῆς στὴ Σόφια ὑπὸ τὸν συνταγματάρχην Κ. Μαζαράκη²⁰.

II. Ἡ ἀπογραφὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Δυτικῆς Θράκης ἀπὸ τὸ διασυμμαχικὸ καθεστῶς

Ἦδη ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1919 οἱ Γάλλοι στρατιωτικοὶ εἶχαν προβεῖ σὲ κάποιες ἐκτιμήσεις σχετικὰ μὲ τοὺς ἀριθμητικοὺς συσχετισμοὺς μετὰξὺ τῶν

18. Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, «Φάκελος 1922 28.3».

19. Νομαρχία Ἐβρου πρὸς Πολιτικὴ Διοίκηση Θράκης 15/4/1922, «Φάκελος 1922 92,4».

20. Δ. Κ. Σβολόπουλος, *Ἡ Θράκη ὑπὸ τὴν ἐλληνικὴν διοίκησιν*, Ἀθήνα 1922, σ.11.

διαφόρων ἐθνοτικῶν καὶ θρησκευτικῶν κοινοτήτων τῆς Δυτικῆς Θράκης. Ὅμως, ὅπως σημείωναν οἱ ἴδιοι, «τὸ διπλὸ ρεῦμα τῆς ἀποδημίας καὶ τῆς μετανάστευσης, τὸ ὁποῖο θὰ ἐντεινόταν περαιτέρω, ὀδηγοῦσε στὴ μεταβολὴ τῶν στοιχείων πρὸς μιὰ εὐνοϊκὴ κατεύθυνση γιὰ τοὺς Ἕλληνες καὶ τοὺς Τούρκους – «le double courant d'émigration et d'immigration qui va encore s'accroître tend à modifier les chiffres dans un sens favorable aux Grecs et aux Turcs»²¹.

Λίγο καιρὸ ἀργότερα, παραδέχονταν ὅτι τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα τοῦ Ὀκτωβρίου, τὰ ὁποῖα ἦταν «πολὺ ἐντυπωσιακὰ πρὸς ὄφελος τῶν Βουλγάρων, εἶναι πλέον ἐσφαλμένα ἐξαιτίας τῆς ἀναχώρησης, ἥδη ἀπὸ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, πολλῶν Βουλγάρων καὶ τῆς ἀφίξης Ἑλλήνων καὶ Τούρκων προσφύγων – «cette statistique très tendancieuse en faveur des Bulgares est maintenant inexacte par suite du départ depuis cette époque de nombreux Bulgares et de l'arrivée de réfugiés Grecs et Turcs»²².

Τὸ Συνέδριο τῶν Παρισίων ἔληξε τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1920 χωρὶς νὰ ἔχει συμπεριληφθεῖ σὲ καμία ἀπὸ τὶς ὑπογραφεῖσες συνθήκες ἢ ἱκανοποίηση κάποιας ἀπὸ τὶς ἑλληνικὲς ἐδαφικὲς διεκδικήσεις. Εἰδικὰ τὸ θρακικὸ ζήτημα παρέμενε ἀνοιχτὸ – ἔστω ὑπὸ εὐνοϊκότερους ὅρους μετὰ τὴ συνθήκη τοῦ Νεῖγν – καὶ ἐξαρτώμενο ὄχι μόνον ἀπὸ τὴ δρᾶση τῆς ἑλληνικῆς διπλωματίας ἀλλὰ κυρίως ἀπὸ τὶς ἱκανότητες καὶ τὸν τρόπο συμπεριφορᾶς τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ τῆς ἑλληνικῆς διοίκησης στὴ Διασυμμαχικὴ Θράκη.

Μιὰ σημαντικὴ διαφοροποίηση στοὺς ἐσωτερικοὺς συσχετισμοὺς τῶν «προεχουσῶν Δυνάμεων» προήλθε ἀπὸ τὴν ἀπόφαση τῶν ΗΠΑ νὰ ἀποσυρθοῦν ἀπὸ τὸ προσκήνιο ἐπιστρέφοντας στὴν πολιτικὴ τοῦ ἀπομονωτισμοῦ.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Διάσκεψης τοῦ Σάν Ρέμο (18 ἕως 24 Ἀπριλίου 1920) ὁ Γάλλος Πρωθυπουργὸς Alexandre Millerand ζήτησε τὴν ἀπόσυρση τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Θράκη ἐπικαλοῦμενος τὶς στρατιωτικὲς ἀνάγκες ποὺ δημιουργοῦσαν οἱ διεξαγόμενες ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τοῦ Κεμάλ στὴν Κιλικία. Ἡ Διάσκεψη, παρὰ τοὺς ἀρχικοὺς δισταγμοὺς ποὺ ἐξέφρασαν ὀρισμένα μέλη τῆς ἐξαιτίας τοῦ φόβου ἐπανάληψης ἀνάλογων ἐπεισοδίων μὲ αὐτὰ τῆς Σμύρνης, ἀποφάσισε τὴν προώθηση τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων καὶ τὴν κατάληψη τῆς Δυτικῆς καὶ στὴ συνέχεια τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης «ἐξ ὀνόματος» τῶν Συμμάχων.

21. J. Dalègre, «La mission du général Charpy en Thrace occidentale», *Mésogéios* 4 (1999), σ. 70.

22. Στὸ ἴδιο.

Παρά την αναίμακτη κατάληψη της Ξάνθης, τὸ προηγούμενο τῆς Σμύρνης ἐξακολουθοῦσε νὰ ἀπασχολεῖ τὶς ἑλληνικὲς δυνάμεις. Ὁ Βενιζέλος, σὲ τηλεγράφημα πού ἔστειλε γιὰ νὰ διατάξει τὴν ἐπίταξη πλοίων μὲ στόχο τὴ μεταφορὰ τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων γιὰ τὴν κατάληψη τῆς Δυτικῆς Θράκης, ἀνέφερε ὅτι «ἄμεσος ἀπὸ τοῦδε κατάληψις Θράκης δὲν ἀπεφασίσθη εἰσέτι φίλων ἡμῶν φοβουμένων μὴ συμβοῦσιν ἀνάλογα τῶν ἐν Σμύρνη καὶ δυσχεράνωσι θέσιν μας πρὸ ὑπογραφῆς Συνθήκης» (τηλεγράφημα Βενιζέλου πρὸς Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν 14-27/4/1920)²³.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ (Ἀπρίλιος 1920), ἡ διασυμμαχικὴ διοίκηση συνέλεξε τὰ τελευταῖα στοιχεῖα ἀνακοινώνοντας τοὺς τελικοὺς ὑπολογισμοὺς τῆς γιὰ τὴ σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Δυτικῆς Θράκης.

Ὁ συνταγματάρχης Vicq, στρατιωτικὸς διοικητὴς Ξάνθης, περιέγραψε ὡς ἑξῆς τὴ διαδικασία συλλογῆς τῶν στοιχείων στὴν περιοχὴ τῆς εὐθύνῃς του:

«1. *Populations musulmanes*. Les renseignements ont été fournis: a) par l'autorité bulgare en novembre 1919, b) par la gendarmerie thracienne en décembre 1919, c) par la communauté musulmane. Les chiffres donnés par cette dernière sont de 20% supérieurs à ceux donnés par la gendarmerie thracienne (gendarmes grecs) et de 10% supérieurs à ceux fournis par l'autorité bulgare. Il a été pris un chiffre intermédiaire entre celui donné par l'autorité bulgare et celui donné par la communauté musulmane.

2. *Populations bulgares*. Chiffres fournis par la municipalité de Xanthi (adjoint au maire grec) qui a fait le recensement nominatif de tous les sujets bulgares habitant Xanthi, et par la communauté bulgare. Les chiffres donnés sont sensiblement les mêmes.

3. *Populations grecques*. Les recensements ont été fournis par la communauté grecque qui a envoyé chaque semaine la liste des réfugiés arrivés dans la semaine. La gendarmerie française fournit de plus chaque jour la liste des réfugiés se présentant à la gare. Les chiffres donnés par la communauté grecque sont de 25% supérieurs à ceux signalés par la gendarmerie, mais il faut remarquer que la gendarmerie n'a pas le chiffre exact des réfugiés arrivant soit par voie de mer, soit par voie de terre. Les chiffres donnés sur la liste jointe sont ceux donnés par la communauté grecque arrondis à la certaine. Ils constituent donc à mon avis un maximum»²⁴.

Ἡ μετάφραση τοῦ παραπάνω ἀποσπάσματος ἔχει ὡς ἑξῆς:

23. Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, Ι.Α.Υ.Ε. 1920, Α' Πολιτικὴ 153. Δυτικὴ Θράκη.

24. J. Dalègre, ὁ.π., σ. 70.

«1. *Μουσουλμανικοί πληθυσμοί*. Οί πληροφορίες παρασχέθηκαν: α) από τις βουλγαρικές αρχές τόν Νοέμβριο του 1919, β) από τη θρακική χωροφυλακή τόν Δεκέμβριο του 1919, γ) από τη μουσουλμανική κοινότητα. Τά στοιχεία που δόθηκαν από την τελευταία ήταν κατά 20% αύξημένα σε σχέση με αυτά που δόθηκαν από τη θρακική χωροφυλακή (χωροφύλακες Έλληνες) και κατά 10% αύξημένα από αυτά που δόθηκαν από τις βουλγαρικές αρχές. Έγινε αποδεκτός ένας μέσος αριθμός μεταξύ αυτού που έδωσαν οί βουλγαρικές αρχές και αυτού που δόθηκε από τη μουσουλμανική κοινότητα.

2. *Βουλγαρικοί πληθυσμοί*. Στοιχεία δόθηκαν από τόν δήμο της Ξάνθης (δήμαρχος Έλληνας), ό όποιος πραγματοποίησε τήν ονομαστική απογραφή όλων τών Βουλγάρων υπηκόων κατοίκων Ξάνθης, και από τη βουλγαρική κοινότητα. Τά δοθέντα στοιχεία ήταν ουσιαστικά τά ίδια.

3. *Έλληνικοί πληθυσμοί*. Οί απογραφές πραγματοποιήθηκαν από τίς ελληνικές κοινότητες οί όποιες έστελναν κάθε εβδομάδα έναν κατάλογο με τούς πρόσφυγες που έπέστρεφαν κατά τη διάρκεια αυτής της εβδομάδας. Η γαλλική χωροφυλακή έδινε επιπλέον κάθε μέρα τόν κατάλογο τών προσφύγων που παρουσιάζονταν στόν σιδηροδρομικό σταθμό. Τά στοιχεία που δίνονταν από τήν ελληνική κοινότητα ήταν κατά 25% αύξημένα από αυτά που κατέγραφε ή χωροφυλακή, αλλά πρέπει νά σημειωθεί ότι ή χωροφυλακή δέν είχε τόν ακριβή αριθμό τών προσφύγων που έφθαναν είτε διά μέσου της θάλασσας είτε όδικώς. Τά στοιχεία που δίνονται στήν επισυναπτόμενη λίστα είναι αυτά που δόθηκαν από τήν ελληνική κοινότητα με βεβαιότητα αύξημένα. Αποτελούν έτσι κατά τη γνώμη μου τό μέγιστο».

Τά συλλεγέντα στοιχεία έδωσαν τόν αριθμό κατοίκων κατά περιφέρεια και άνα έθνότητα-θρησκευτική κοινότητα που παρατίθεται στούς Πίνακες 3 και 4.

Σύμφωνα με τήν J. Dalègre τό τελικό σύνολο του πληθυσμού της Δυτικής Θράκης είναι 206.690. Όμως είτε πρόκειται περί τυπογραφικού λάθους είτε περί λάθους ύπολογισμού, διότι ή άθροιση τών επιμέρους συνόλων δίνει άποτέλεσμα 204.690.

Η Παξιμαδοπούλου παραθέτει τά ίδια στοιχεία όσον άφορά τά σύνολα τών πληθυσμών της Δυτικής Θράκης, χωρίς όμως νά αναφέρει τήν κατανομή τούς στίς περιφέρειες, περιοριζόμενη στούς αριθμούς που άφορούν τίς τρείς μεγάλες πληθυσμιακές ομάδες²⁵.

25. Μ. Παξιμαδοπούλου-Σταυρινού, ό.π., σ. 63.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Κατανομή πληθυσμίων Δυτικής Θράκης σύμφωνα με τη γαλλική απογραφή
του Ἀπριλίου 1920²⁶

Περιφέρεια	Μουσουλμάνοι		Βούλγαροι	Ἑλληνες	Ἰσραηλ.	Ἀρμέν.	Διάφ.	Σύνολα
	Ὅθωμανοὶ	Πομάκοι						
Καφαγιάτς	5	0	10.210	15.045	370	450	1.113	27.193
Διδυμώτειχο	1.274	0	4.956	18.856	878	157	192	26.313
Σουφλί	2.770	0	10.998	7.435			47	21.250
Δεδεαγιάτς	642	0	11.543	3.355	165	512	100	16.317
Γκιουμουλτζίνα	39.601	2.341	14.794	4.773	1.292	561	1.589	64.951
Ξάνθη	30.438	9.507	1.591	6.650	280	200	0	48.666
	74.730	11.848						
Σύνολα	86.578		54.092	56.114	2.985	1.880	3.041	204.690

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Κατανομή % τῶν πληθυσμίων τῆς Δυτικῆς Θράκης σύμφωνα
με τὴ γαλλικὴ ἀπογραφή τοῦ Ἀπριλίου 1920

Περιφέρεια	Μουσουλμάνοι		Βούλγαροι	Ἑλληνες	Ἰσραηλ.	Ἀρμέν.	Διάφ.
	Ὅθωμανοὶ	Πομάκοι					
Καφαγιάτς	0,02%	0,00%	37,55%	55,33%	1,36%	1,65%	4,09%
Διδυμώτειχο	4,84%	0,00%	18,83%	71,66%	3,34%	0,60%	0,73%
Σουφλί	13,04%	0,00%	51,76%	34,99%	0,00%	0,00%	0,22%
Δεδεαγιάτς	3,93%	0,00%	70,74%	20,56%	1,01%	3,14%	0,61%
Γκιουμουλτζίνα	60,97%	3,60%	22,78%	7,35%	1,99%	0,86%	2,45%
Ξάνθη	62,54%	19,54%	3,27%	13,66%	0,58%	0,41%	0,00%
	36,51%	5,79%					
Σύνολα	42,30%		26,43%	27,41%	1,46%	0,92%	1,49%

Ὁ Γεραγᾶς σημειώνει ὅτι «οἱ Γάλλοι ἐπιμελῶς ἀπέφυγον νὰ δημοσιεύσωσιν ἀμέσως τότε τὴν στατιστικὴν των», γεγονὸς ποὺ ἐπέτρεψε – σύμφωνα μὲ τὸν ἴδιο – στοὺς Βούλγαρους νὰ δημοσιοποιήσουν στοιχεῖα γιὰ τὶς πληθυσμιακὰς ἰσορροπίες στὴ Δυτικὴ Θράκη, τὰ ὁποῖα ἰσχυρίστηκαν ὅτι προέρχονταν ἀπὸ τὴ γαλλικὴ ἀπογραφὴ²⁷.

Τὸ Βαλκανικὸ Κομιντὰτὸ τῆς Ἀγγλίας (ἡ ἰσχυρότερη φιλοβουλγαρικὴ ὀργάνωση τῆς Εὐρώπης) δημοσίευσε τὰ ἀκόλουθα στοιχεῖα (Πίνακας 5):

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Ἀποτελέσματα Γαλλικῆς Στατιστικῆς σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα τοῦ Βαλκανικοῦ Κομιντὰτου²⁸

Ὅθωμανοὶ		Ἑλλήνες		Βούλγαροι		Σύνολο	
				Ἐξαρχικοὶ	Πομάκοι		
74.750	38,14%	56.114	28,63%	54.092	27,60%	11.048	5,64%
						196.004	

Τὰ ποσοστὰ ὑπολογίζονται ἐπὶ πληθυσμοῦ 196.004. Ἐὰν προστεθοῦν καὶ τὰ στοιχεῖα γιὰ τοὺς Ἑβραίους, τοὺς Ἀρμένιους καὶ διάφορους ἄλλους, τότε τὰ ποσοστὰ ἐπὶ τοῖς ἑκατὸ εἶναι ἴδια μὲ αὐτὰ ποὺ ἀναφέρει ἡ J. Dalègre.

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν παράθεση τῶν παραπάνω πινάκων, οἱ ἀναφερόμενοι ἀριθμοὶ εἶναι σχεδὸν οἱ ἴδιοι μὲ μικρὰς διαφορὰς στὸν τελικὸ ἀριθμὸ τῶν Μουσουλμάνων καὶ τῶν Πομάκων, οἱ ὁποῖοι βέβαια στὴ δευτέρῃ περίπτωσι ὑπολογίζονται ὡς Βούλγαροι.

Ἡ πηγὴ τῆς J. Dalègre εἶναι τὰ γαλλικὰ στρατιωτικὰ ἀρχεῖα²⁹, τῆς Παξιμαδοπούλου τὰ ἀρχεῖα τοῦ Foreign Office³⁰ καὶ τοῦ Γεραγᾶ τὸ Βαλκανικὸ Κομιντὰτὸ τοῦ Λονδίνου.

Ὁ Ἀλτίνωφ – σύμφωνα μὲ ὅσα ἀναφέρει ὁ Γεραγᾶς³¹ – παρέθεσε διαφορετικούς ἀριθμοὺς ἐπικαλούμενος τὴν ἴδια στατιστικὴ (Πίνακας 6):

27. Κ. Γεραγᾶς, ὁ.π., σ. 81.

28. Στὸ ἴδιο, σ. 82 καὶ N. Moschopoulos, *La question de Thrace ou le mensonge Bulgare*, Ἀθήνα 1922, σ. 150.

29. Recensement de la population de la Thrace occidentale arrêté à la date du 30 Mars 1920, SHAT.

30. P.R.O., Craigie πρὸς Curzon, Σόφια, 6 Φεβρουαρίου 1920, F.O. 421/298. Βλ. Μ. Παξιμαδοπούλου-Σταυρινοῦ, ὁ.π., σ. 63, σημ. 94.

31. Κ. Γεραγᾶς, ὁ.π., σσ. 82, 86.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6
 'Αποτελέσματα Γαλλικής Στατιστικής σύμφωνα
 με τα στοιχεία του 'Αλτίνωφ

Όθωμανοί	Έλληνες	Βουλγάροι	Πομάκοι	Αρμένιοι	Διάφοροι	Σύνολο
73.220	51.706	69.154	11.739	1.969	1.834	209.622
34,93%	24,67%	32,99%	5,60%	0,94%	0,87%	100%

Όπως γίνεται άμέσως αντιληπτό από τη σύγκριση των δύο πινάκων, ή βασική διαφορά των στοιχείων του 'Αλτίνωφ έγκειται στην αύξηση του αριθμού των Βουλγάρων. Τόσο ό Γεραγής³², χρησιμοποιώντας την περίπτωση του Σουφλίου, όσο και ό Μοσχόπουλος³³ προβαίνουν σε αναλυτική κριτική των στοιχείων που παραθέτει ό 'Αλτίνωφ για να αποδείξουν την προσπάθειά του να μειώσει τον πραγματικό αριθμό των Έλλήνων.

Η Βουλγαρική 'Αντιπροσωπεία στη Συνδιάσκεψη της Λωζάνης κατέθεσε άκριβώς τα στοιχεία του 'Αλτίνωφ, υποστηρίζοντας ότι αυτά και μόνο αυτά είναι γνήσια³⁴. Βεβαίως στους βουλγαρικούς πληθυσμούς συνυπολογίζονταν και οί Πομάκοι.

Τά αποτελέσματα της γαλλικής απογραφής επικαλέσθηκε και ή Τουρκική 'Αντιπροσωπεία καταθέτοντας στίς διαπραγματεύσεις της Λωζάνης τη δική της έκδοχή³⁵ (βλ. Πίνακα 7).

Τά στοιχεία για τόν πληθυσμό της γαλλικής απογραφής που παραθέτει ό D. Mitrany³⁶ συμφωνούν με εκείνα του 'Αλτίνωφ. Ό D. Mitrany προσδιορίζει επιπλέον τόν πληθυσμό των Έβραίων σε 3.000 άτομα, ανεβάζοντας έτσι τόν συνολικό πληθυσμό της Δυτικής Θράκης σε 212.622 κατοίκους. Επίσης αναφέρει ότι ή απογραφή πραγματοποιήθηκε στίς 30 Μαρτίου του 1920.

Σχετικά με τόν πληθυσμό των Πομάκων, ό Χ. Βαμβακάς, στίς 18/9/1919, αφού διευκρίνισε ότι δεν υπάρχει «ιδιαιτέρα στατιστική εμφαινιουσα αριθμόν Πομάκων», ανέφερε ότι τó 1913 ό Σύλλογος Μωαμεθανών Προσφύγων είχε υποστηρίξει ότι 150.000 Πομάκοι είχαν έξαναγκασθεί να έξομώσουν

32. Στο ίδιο, σ. 85.

33. N. Moschopoulos, ό.π., σσ. 151-157.

34. «Lausanne Conference on Near East Affairs 1922-1923. Records of Proceedings and Draft Terms of Peace», Λονδίνο 1923, σ. 72.

35. Στο ίδιο, σ. 54.

36. D. Mitrany, ό.π., σ. 255.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

Ἀποτελέσματα Γαλλικῆς Ἀπογραφῆς σύμφωνα μέ τήν Τουρκική
Ἀντιπροσωπεία στίς διαπραγματεύσεις τῆς Λωζάνης

Τομέας	Τοῦρκοι	Ἑλλήνες	Βούλγαροι	Λοιποί	Σύνολα
Γκιουμουλτζίνα	59.967 74,80%	8.834 11,02%	9.997 12,47%	1.367 1,71%	80.165
Δεδεαγιάτς	11.744 42,74%	4.806 17,49%	10.227 37,22%	702 2,55%	27.479
Σουφλί	14.736 46,39%	11.542 36,33%	5.490 17,28%		31.768
Ξάνθη	42.671 81,61%	8.728 16,69%	552 1,06%	334 0,64%	52.285
Σύνολα	129.118 67,36%	33.910 17,69%	26.266 13,70%	2.403 1,25%	191.697

ὑπό τήν ἀπειλή τῶν βουλγαρικῶν ὅπλων. Προσδιόρισε ἐπίσης ὅτι στοὺς καζάδες Ροπτιοῦζ καί Ἀχῆ Τσελεμπή ὅλοι οἱ Μουσουλμάνοι – πλὴν τῶν προσφύγων ἀπὸ τὴ Βοσνία καί τὴ Βουλγαρία – ἦταν Πομάκοι, ἐνὸς τοὺς καζάδες Δαρὴ Δερε καί Ἑγρὴ Δερε ἀποτελοῦσαν τὴ μεγάλη πλειονότητα (τηλεγράφημα Χ. Βαμβακά πρὸς Ε. Βενιζέλο, 18/9/1919)³⁷.

Σύμφωνα μέ τίς βουλγαρικὲς πηγές, ποὺ ἐπεκαλεῖτο ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις στὸ ὑπόμνημά της τοῦ 1919³⁸, ὁ συνολικὸς πληθυσμὸς τῶν Πομάκων ποὺ κατοικοῦσαν στίς περιοχές, οἱ ὁποῖες παρέμεναν ὑπὸ βουλγαρικὴ κυριαρχία, ἀνερχόταν σὲ 100.355 ἄτομα, ἐνὸς στίς περιοχές γιὰ τὴν τύχη τῶν ὁποίων ἐπρόκειτο νὰ ἀποφασίσουν οἱ «προέχουσες Δυνάμεις», κατοικοῦσαν ἄλλες 18.000.

Ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις οὐσιαστικὰ ἐπιχείρησε νὰ ἀμφισβητήσῃ τὴν ὕπαρξη τῶν Πομάκων στίς περιοχές τοῦ ἐνδιαφέροντός της, ἰσχυριζόμενη ὅτι λόγῳ τῆς συνοριακῆς χάραξης τῆς 19ης Σεπτεμβρίου 1919, ὅλες οἱ πομακικὲς περιοχές περιελήφθησαν στὰ βουλγαρικὰ ἐδάφη.

Ἀπὸ τὴν παραθεση τῶν ἀριθμῶν στοὺς παραπάνω πίνακες γίνεται ἀντιληπτὴ ἡ καίρια συμβολὴ τῶν Πομάκων στὴ διαμόρφωση τῶν πληθυσμιακῶν συσχετισμῶν πρὸς ὄφελος ἐνὸς ἐκ τῶν τριῶν διεκδικητῶν τῆς Δυτικῆς Θράκης ἀναλόγως τῆς ἐθνοθρονοκεντρικῆς κοινότητος, στὴν ὁποία θὰ συμπεριλαμβάνονταν. Μέσα ἀπὸ τὸ πρῖσμα αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ γίνῃ ἀντιληπτὴ ἡ προσπάθεια τῆς ἐλληνικῆς κυβέρνησης νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι δὲν ὑπῆρχαν

37. Κ. Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, ὁ.π., σσ. 25-26.

38. Ἀρχεῖο Λέσχης Φιλελευθέρων, «Délégation Hellénique ...», σ. 16.

Πομάκοι στίς διεκδικούμενες περιοχές αλλά μόνο Μουσουλμάνοι. Έτσι απέφυγε το κρίσιμο έρωτημα για την εθνική ταυτότητα των Πομάκων και άφαιρούσε από τη βουλγαρική διπλωματία ένα ακόμα έπιχείρημα.

Την 10/23η Μαΐου 1920 άρχισε ή μεταβίβαση των ύπηρεσιών από τους Γάλλους στους Έλληνες, σύμφωνα με τις αποφάσεις του Σάν Ρέμο. Την 20η Μαΐου 1920 ή άπελευθέρωση της Δυτικής Θράκης από τον ελληνικό στρατό είχε ολοκληρωθεί χωρίς να σημειωθεί κανένα έπεισόδιο ανάλογο με αυτά που συνέβησαν στη Σμύρνη.

III. Συμπέρασμα

Τά δύο κύρια έρωτήματα που ανακύπτουν σχετικά με τη γαλλική άποψη-φή δεν άφορούν τόσο την άξιοπιστία των συλλεγέντων στοιχείων – διότι σ' αυτό τó ζήτημα δίνουν την άπάντηση οι ίδιοι οι Γάλλοι άυτουργοί – όσο τους λόγους για τους όποιους πραγματοποιήθηκε και βεβαίως τους λόγους για τους όποιους δεν δημοσιοποιήθηκαν έπίσημα τά άποτελέσματά της από τις γαλλικές άρχές.

Τά δύο αυτά έρωτήματα πιθανότατα είναι άλληλένδετα μεταξύ τους και δεν μπορούν να έξηγηθούν παρά μόνο σέ σχέση με τις πραγματικές έπιδιώξεις της Γαλλίας για τη Δυτική Θράκη. Όπως προκύπτει από τη μελέτη των άρχείων του Έπ. Έξωτερικών αλλά και των τηλεγραφημάτων του Χ. Βαμβακά, όρισμένοι Γάλλοι κινούνταν στην προοπτική δημιουργίας ενός προτεκτοράτου στη Δυτική Θράκη με τους ίδιους στο ρόλο του έγγυητή της τάξης, της ασφάλειας, της ειρήνευσης και της προστασίας των τοπικών πληθυσμών.

Μεταξύ της Ελλάδας και της Βουλγαρίας κυρίως, αλλά και της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας δευτερευόντως, ύπήρχε όξυς άνταγωνισμός για τó μέλλον της περιοχής, ενώ οι πρόσφατες πολεμικές άναμετρήσεις με τις βιαιότητες που τις συνόδευσαν είχαν δημιουργήσει ισχυρά ρήγματα μεταξύ των διαφόρων κοινοτήτων. Έπό τις συνθήκες αυτές δεν θά ήταν ιδιαίτερα δύσκολο στη γαλλική άποικιοκρατία να παρουσιάσει έαυτήν ως έγγυητρια ότι καμία από τις τρεις κύριες έθνοθρησκευτικές κοινότητες δεν θά ήταν σέ θέση να εκδιώξει ή να καταπιεί τις άλλες μονοπωλώντας την κυριαρχία.

Ός εκ τούτου ή έπίσημη και κατά συνέπεια άδιαμφισβήτητη άποτύπωση των πληθυσμιακών ισορροπιών της Δυτικής Θράκης θά προσέθετε ένα σοβαρό έπιχείρημα στίς γαλλικές προσπάθειες.

Η πολιτική μεταβολή στη Γαλλία και οι διπλωματικές εξέλιξεις όμως ήταν πολύ γρηγορότερες από τις ικανότητες του διασυμμαχικού καθεστώ-

τος και έτσι η τύχη της Δυτικής Θράκης αποφασίσθηκε σχεδόν ταυτοχρόνως με την ολοκλήρωση της στατιστικής. Εάν λοιπόν η υπόθεση που διατυπώθηκε παραπάνω είναι όρθη, τότε δεν είχε πια κανένα νόημα η δημοσιοποίηση των αποτελεσμάτων της απογραφής.

Η άποψη του Γεραγά περί ουσιαστικής υποστήριξης των βουλγαρικών διεκδικήσεων από τη γαλλική πλευρά μέσω της μη επίσημης δημοσιοποίησης των στατιστικών στοιχείων παρουσιάζει όρισμένες σοβαρές αδυναμίες. Κατ' αρχήν ουδέποτε η Γαλλία υποστήριξε την επιστροφή της Δυτικής Θράκης στη Βουλγαρία. Εάν πράγματι ήθελε να βοηθήσει τους Βουλγάρους, θα δημοσιοποιούσε τα αρχικά στοιχεία του Οκτωβρίου και του Νοεμβρίου του 1919 – πριν δηλαδή αρχίσει η επιστροφή των Ελλήνων και η αποχώρηση των Βουλγάρων εποίκων – τα οποία έδειχναν μία σημαντική ύπεροχή του βουλγαρικού πληθυσμού έναντι του ελληνικού.

Άλλωστε γενικότερα η αντιφατική – σε όρισμένες πτυχές – πολιτική του διασυμμαχικού καθεστώτος συνδέεται περισσότερο με τις μύχιες σκέψεις και επιδιώξεις όρισμένων στελεχών του να μονιμοποιήσουν την παρουσία τους και λιγότερο με την εξυτηρέτηση οποιασδήποτε εθνοθησκευτικής ομάδας συμπεριλαμβανομένων και των Ελλήνων.

Επιπροσθέτως θα μπορούσε κάποιος να υποστηρίξει ότι η μη δημοσιοποίηση τελικά ευνόησε τους Τούρκους, οι όποιοι στη Διάσκεψη της Λωζάνης εμφάνισαν μιάν έκδοχή της απογραφής του διασυμμαχικού καθεστώτος ή οποία, ερχόμενη σε αντίθεση με όλες τις άλλες, διεκδικούσε για το μουσουλμανικό στοιχείο μία πρωτοφανή πλειονότητα.

Η διαδικασία συλλογής των δεδομένων που ακολούθησε η γαλλική διοίκηση είναι προφανές ότι δεν πληροί τους όρους αξιοπιστίας και εγκυρότητας μιας απογραφής. Πρόκειται, όπως παραδέχονται άλλωστε και οι ίδιοι οι Γάλλοι, περισσότερο για μία εκτίμηση της αριθμητικής δύναμης των φόρων πληθυσμιακών ομάδων.

Έχοντας λοιπόν αυτό το δεδομένο ως προϋπόθεση μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι κατά την περίοδο του διασυμμαχικού καθεστώτος πραγματοποιήθηκαν σημαντικές μετακινήσεις πληθυσμών στη Δυτική Θράκη, οι όποιες συνέτειναν στην αποκατάσταση των συσχετισμών που ίσχυαν πριν από τους Βαλκανικούς πολέμους αλλάζοντας και πάλι την πληθυσμιακή εικόνα της περιοχής.

Η κύρια μεταβολή συνίσταται στην αποδυνάμωση των Βουλγάρων και την ενδυνάμωση του ελληνικού πληθυσμού με την επιστροφή των Θρακών προσφύγων αλλά και την περιορισμένη εγκατάσταση προσφύγων από άλλες περιοχές. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε αρκετές περιπτώσεις οι Θράκες

προσφυγες δὲν ἐπιθυμοῦσαν τὴν ἐπιστροφή τους στὰ πάτρια ἐδάφη ἀλλὰ τὴν παραμονὴ στὶς νέες πατρίδες.

Ὁ μουσουλμανικός πληθυσμός δὲν γνώρισε ἀνάλογες δραματικές μεταβολές, γεγονός πού συνδέεται μὲ τὸ ὅτι οἱ κύριοι ἀνταγωνιστές γιὰ τὴν κυριαρχία στὴ Δυτικὴ Θράκη ἦταν ἡ Ἑλλάδα καὶ ἡ Βουλγαρία. Κατὰ συνέπεια ἦταν ἐπόμενο τὸ μέλλον τῶν ἐλληνικῶν καὶ τῶν βουλγαρικῶν πληθυσμῶν καὶ ὄχι τῶν μουσουλμανικῶν νὰ ἐξαρτηθεῖ σχεδὸν πλήρως ἀπὸ τὴν ἔκβαση τοῦ ἑλληνοβουλγαρικοῦ ἀνταγωνισμοῦ.

Ἡ γαλλικὴ ἀπογραφὴ ἀνέδειξε τὸν πολνεθνοτικὸ καὶ πολυθρησκευτικὸ χαρακτήρα τῆς Δυτικῆς Θράκης τοῦ 1919 καὶ ἐπιβεβαίωσε τὸ πληθυσμιακὸ προβάδισμα τῶν Χριστιανῶν ἔναντι τῶν Μουσουλμάνων. Ἀντίστοιχα στὸ ἐσωτερικὸ τῶν δύο αὐτῶν κοινοτήτων ἔδειξε τὴ μικρὴ ὑπεροχὴ τῶν Ἑλλήνων ἔναντι τῶν Βουλγάρων καὶ κατέγραψε – γιὰ πρώτη φορὰ – τὴ διαφοροποίηση μεταξὺ τῶν Πομάκων καὶ τῶν ὑπολοίπων Μουσουλμάνων.

Ἡ ξεχωριστὴ καταγραφὴ τῶν Πομάκων ἔφερε τὸ ζήτημα τῆς ταυτότητάς τους στὸ ἐπίκεντρο τοῦ ἑλληνοβουλγαρικοῦ ἀνταγωνισμοῦ, καθὼς ἡ πρόσθεσή τους στοὺς βουλγαρικοὺς ἢ ἡ ἔνταξή τους στοὺς μουσουλμανικοὺς πληθυσμοὺς μετέβαλε ἄρδην τὶς γενικότερες πληθυσμιακὲς ἰσορροπίες εἴτε πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ἀποδυνάμωσης εἴτε τῆς ἐνίσχυσης τῶν ἐλληνικῶν ἐπιδιώξεων. Ὁ πομακικός πληθυσμὸς ἀποτελεῖ τὸ κρίσιμο μέγεθος γιὰ τὴ συνολικὴ εἰκόνα τῶν πληθυσμῶν τῆς Δυτικῆς Θράκης καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόγου γιὰ τὴν ταυτότητά της. Ἐάν οἱ Πομάκοι θεωρηθοῦν ὡς ἀνεξάρτητη ἐθνοθρησκευτικὴ κοινότητα, τότε οἱ τρεῖς κύριες πληθυσμιακὲς ὁμάδες (Ἕλληνες, Βούλγαροι, Ὀθωμανοὶ – ἀπὸ τοὺς ὁποίους θὰ πρέπει νὰ ἀφαιρεθοῦν καὶ οἱ Ἀθίγγανοι) ἐμφανίζονται σχεδὸν ἰσοδύναμες ἀριθμητικά.

Ἡ Δυτικὴ Θράκη τοῦ 1919 ἦταν ἓνα μωσαϊκὸ ἐθνοτήτων καὶ θρησκευτικῶν κοινοτήτων, ὅπου ἡ ἐλληνικὴ κοινότητα κατέγραφε μὴ ἰσχυρὴ παρουσία, τῆς ὁποίας ἡ δυναμικὴ πολλαπλασιαζόταν ἐξ αἰτίας τῆς ταχύτατα αὐξανόμενης οἰκονομικῆς της εὐρωστίας. Ἡ πενταετής βουλγαρικὴ προσπάθεια γιὰ τὸν πλήρη ἀφελληνισμό τῆς περιοχῆς ἀνατράπηκε ἀναίμακτα μέσα στοὺς λίγους μῆνες πού διήρκεσε τὸ διασυμμαχικὸ καθεστὼς. Μόνο μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ 1922, μὲ τὴν εἰσροὴ χιλιάδων Ἑλλήνων προσφύγων καὶ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἑλληνοβουλγαρικῆς συνθήκης γιὰ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν ἐκτερωθέν μειονοτήτων, ἡ Δυτικὴ Θράκη ἀπώλεσε σὲ σημαντικὸ βαθμὸ τὴν ἐθνοθρησκευτικὴ της ἑτερογένεια.